

УДК 613.15:658. 339.5

Бахчиванжи Людмила Анатоліївна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі
Одеська національна академія харчових технологій*

Бахчиванжи Людмила Анатольевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры маркетинга, предпринимательства и торговли
Одесская национальная академия пищевых технологий*

Bakhchivanzhi Liudmyla

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Marketing,
Entrepreneurship and Trade Department
Odessa National Academy of Food Technologies
ORCID: 0000-0001-8381-9684*

Барбінягра Олександр Миколайович

*аспірант кафедри менеджменту
Одеський державний аграрний університет*

Барбинягра Александр Николаевич

*аспирант кафедры менеджмента
Одесский государственный аграрный университет*

Barbinyagra Oleksandr

*Postgraduate Student, Department of Management
Odessa State Agrarian University
ORCID: 0000-0002-8496-4223*

**ФІНАНСОВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ
ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА
ФИНАНСОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ
ИНФРАСТРУКТУРЫ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
МАЛЫХ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ АГРАРНОГО
СЕКТОРА
FINANCIAL COMPONENT OF THE FOREIGN TRADE ACTIVITIES
INFRASTRUCTURE OF THE AGRICULTURAL SECTOR SMALL
BUSINESS ENTITIES**

Анотація. У статті висвітлені результати дослідження питань фінансової складової формування інфраструктури зовнішньої торгівлі з урахуванням особливостей експортного підприємництва малих суб'єктів господарювання аграрного сектора. Методичний інструментарій статті побудовано на основі системного підходу з використанням прийомів загальнонаукового та економіко-статистичного методів, фінансового аналізу та абстрактно-логічного узагальнення результатів та обґрунтування висновків. В ході дослідження виявлено, що аграрним підприємствам на даний час, за оцінками Центру міжнародної торгівлі, притаманний значний недоторгований експортний потенціал внаслідок недосконалості та недостатньої потужності інфраструктури для забезпечення зовнішньої торгівлі, а заходи з формування та розширення інфраструктури зовнішньої торгівлі вимагають відповідного фінансового та інвестиційного забезпечення. Проаналізовано стан джерел фінансування та здійснено діагностику фінансового стану аграрного сектора у розрізі аналізу динаміки показників фінансового стану, для яких не встановлюється нормативне значення та показників, оцінка яких здійснюється у порівнянні з нормативним значенням. Виявлено тенденцію

до зменшення рентабельності активів та власного капіталу, перевищення темпів зростання кредиторської над дебіторською заборгованістю, поточних зобов'язань над оборотними активами, собівартості над чистим доходом від реалізації продукції. Виявлено спадну динаміку фінансових результатів від операційної діяльності та чистого прибутку. Встановлено, що фінансова діяльність аграрних підприємств України не дозволила досягти необхідного рівня власних та позикових ресурсів для фінансування розвитку інфраструктури зовнішньої торгівлі. Проаналізовано інституційні фактори внутрішнього та зовнішнього (міжнародного) середовища формування фінансової складової інфраструктури зовнішньої торгівлі. Запропоновано для подолання наявних деструктивних тенденцій здійснювати пошук зовнішніх ринків з вищими цінами на сільськогосподарську продукцію з орієнтацією на ринки з найвищим недоторгованим експортним потенціалом. Для забезпечення доступності до зовнішніх джерел фінансування та інноваційних фінансових інструментів для малих та мікро- аграрних підприємств запропоновано використовувати умови кооперації, здійснювати пряме надання торгового фінансування або кредитних гарантій державою.

Ключові слова: зовнішня торгівля, фінансова складова, інфраструктура зовнішньої торгівлі, малі суб'єкти господарювання, фінансовий стан, інвестиції.

Анотація. В статье отражены результаты исследования финансовой составляющей формирования инфраструктуры внешней торговли с учетом особенностей экспортного предпринимательства малых субъектов хозяйственного аграрного сектора. Выявлено, что аграрным предприятиям в настоящее время, по оценкам Центра международной торговли, присущ значительный недоторгованный экспортный потенциал вследствие несовершенства и недостаточной

мощности инфраструктуры для обеспечения внешней торговли, а меры по формированию и расширению инфраструктуры внешней торговли требуют соответствующего финансового и инвестиционного обеспечения. Проанализировано состояние источников финансирования и осуществлена диагностика финансового состояния аграрного сектора в разрезе анализа динамики показателей финансового состояния. Выявлена тенденция к уменьшению рентабельности активов и собственного капитала, превышение темпов роста кредиторской над дебиторской задолженностью, текущих обязательств над оборотными активами, себестоимости над чистым доходом от реализации продукции, а также нисходящая динамика финансовых результатов от операционной деятельности и чистой прибыли. Установлено, что финансовая деятельность аграрных предприятий не позволила достичь необходимого уровня собственных и заемных ресурсов для финансирования развития инфраструктуры внешней торговли. Проанализированы институциональные факторы внутренней и внешней (международной) среды формирования финансовой инфраструктуры внешней торговли. Предложено осуществлять поиск внешних рынков с более высокими ценами на сельскохозяйственную продукцию с ориентацией на рынки с высоким недоторгованным экспортным потенциалом. Предлагается для обеспечения доступности к внешним источникам финансирования и инновационным финансовым инструментам для малых и микро-аграрных предприятий использовать условия кооперации, осуществлять прямое предоставление торгового финансирования или кредитных гарантий государством.

Ключевые слова: *внешняя торговля, финансовая составляющая, инфраструктура внешней торговли, малые субъекты хозяйствования, финансовое состояние, инвестиции.*

Summary. *The article reflects the results of the study of the financial component of the foreign trade infrastructure formation, taking into account the peculiarities of export entrepreneurship of small entities of the agricultural economic sector. The methodological toolkit of the article is built on the basis of a systematic approach using the financial analysis and abstract-logical generalization of research results. It was revealed that agricultural enterprises currently, according to the World Trade Center, have a significant under-traded export potential due to imperfection and insufficient capacity of the infrastructure to support foreign trade, and measures to form and expand the infrastructure of foreign trade require appropriate financial and investment support. The state of funding sources was analyzed and diagnostics of the financial state of the agricultural sector was carried out in the context of the analysis of the dynamics of indicators of the financial state, for which the normative value is not established and the indicators, the assessment of which is carried out in comparison with the normative value. A tendency towards a decrease in the profitability of assets and equity capital, an excess of the growth rate of accounts payable over accounts receivable, current liabilities over current assets, cost over net income from product sales, as well as a downward trend in financial results from operating activities and net profit are revealed. It was found that the financial activities of agricultural enterprises did not allow them to achieve the required level of their own and borrowed resources to finance the development of foreign trade infrastructure. The institutional factors of the internal and external (international) environment of the foreign trade financial infrastructure formation are analyzed. In order to overcome the existing destructive tendencies, it is proposed to search for foreign markets with higher prices for agricultural products with an orientation to markets with a high under-traded export potential. It is proposed to use the terms of cooperation to ensure accessibility to external sources of financing and*

innovative financial instruments for small and micro-agricultural enterprises, to directly provide trade financing or credit guarantees by the government.

Key words: foreign trade, financial component, foreign trade infrastructure, small business entities, financial condition, investments.

Постановка проблеми. Розвиток зовнішньої торгівлі відкриває значні резерви зростання економічного потенціалу аграрних підприємств та національної економіки в цілому. На аграрну продукцію припадає близько чверті експорту України. Провідні позиції у складі експортного товарного асортименту аграрного сектора займає продукція рослинництва та олійного виробництва. За даними Державної служби статистики України, у 2020 році експорт пшениці становив понад 18 млн. т, ячменю – понад 5 млн. т, майже 28 млн. т реалізовано на експорт кукурудзи, майже 188 тис. т соняшника, 6,8 млн. т соняшникової олії [1]. За оцінками експертів, аграрний сектор характеризується значною недоторгованістю експорту, що в значній мірі пояснюється не лише тарифними бар'єрами, а й нерозвиненістю інфраструктури зовнішньої торгівлі.

З огляду на важливість експортної діяльності у подальшому зростанні аграрного сектора та перспективи аграрної галузі, вкрай актуальною постає проблема формування інноваційної інфраструктури зовнішньої торгівлі та окремих її підсистем, зокрема й фінансової складової. В першу чергу необхідний ґрунтовний аналіз фінансового стану аграрних підприємств для оцінки фінансової складової формування інфраструктури зовнішньої торгівлі та наукове забезпечення її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням зовнішньої торгівлі приділяється велика увага в наукових публікаціях, де окреслюються найбільш нагальні проблеми її розвитку, серед яких відзначається й проблема відсутності дієвої зовнішньоторговельної інфраструктури. Як зазначає Круп'як І.Й., «...доцільною є належна

трансформація зовнішньої торгівлі з урахуванням специфіки сучасних економічних умов» [2].

У свою чергу Далик В. П. та Дуляба Н. І. зазначають, що аналіз тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі «відображає переважно негативне зростання дефіциту зовнішньоторговельного балансу, зниження експорту та погіршення його структури, зростання імпортозалежності країни», а це вимагає негайного вирішення проблеми використання економічного і фінансового потенціалу підприємств національної економіки для збалансування означеної ситуації [3].

Окреслюючи можливі шляхи виходу з кризової ситуації у розвитку зовнішньої торгівлі, Шепель Т.В. звертає увагу на цілу низку напрямів і заходів, що мають бути здійснені задля подолання існуючого дисбалансу та нарощування експортного потенціалу зовнішньої торгівлі, зокрема й ряд заходів фінансового й маркетингового менеджменту: «запровадження спеціальної системи кредитування обігових коштів виробників, запровадження енергозберезувальних технологій, залучення до управління підприємствами висококваліфікованих фахівців...». Важливе значення, на думку автора, « повинне приділятися маркетинговим дослідженням, формуванню оптимальної структури управління й обліку та контролю для формування ефективного інформаційного забезпечення у сфері експортно-імпортних відносин підприємств» [4].

На фінансові аспекти у складі стримувальних факторів формування конкурентоспроможності аграрних підприємств на світових ринках звертає увагу Грановська В.Г. та відзначає «нерозвиненість інфраструктурного забезпечення аграрного сектору, недосконалість фінансово-кредитного обслуговування аграрних виробників» [5, с. 38].

Серед заходів подолання проблем зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств Тульчинська С. О., Кириченко С. О., Дубенець В. П. відзначають такі, як «державна підтримка підприємств, шляхом надання

ліцензій, патентів та субсидій на виробництво сучасної технологічної продукції; проведення протекціоністських заходів щодо вітчизняних експортерів для мінімізації фінансових та політичних ризиків; створення державних програм страхування експортних кредитів» [6, с. 30]/

Проблеми експортної діяльності малих та середніх підприємств також вивчаються сучасними науковцями. Пильнова В. П., Капелюшна Т. В., Пісковець О. В. відзначають «пасивну участь малих та середніх підприємств в експортних операціях країни», що «обумовлена, в основному, їх неспроможністю здійснювати самостійний вихід на зовнішній ринок та відсутністю посередницьких експортних структур» Автори відзначають і стримуючі чинники: «недостатність фінансових коштів, податкові та митні обмеження, викривленість отримуваної інформації» [7, с. 32]. На думку цих авторів, для підприємств малого та середнього бізнесу прийнятною є концепція експортного посередництва, що сприятиме «...розширенню діяльності та можливостей малого і середнього бізнесу за рахунок активізації їх участі в експортних операціях, а також великих фінансових потоків в економіку в результаті збільшення обсягів продукції, що експортується» [7, с. 35].

Проблеми експортного підприємництва малих і середніх підприємств, їх детермінанти та результативність досліджують і зарубіжні вчені [8], зокрема окреслюються питання впливу розміру фірм на експортну асиметрію [9].

Попри значний науковий доробок з досліджуваної проблеми, у науковій літературі здебільшого висвітлюються питання розвитку та перспектив зовнішньої торгівлі, стримуючі чинники експортної діяльності, у той час як питання фінансової складової формування інфраструктури зовнішньої торгівлі вимагають подальших досліджень з урахуванням особливостей експортного підприємництва малих та середніх підприємств аграрного сектора.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є виявити проблемні фінансові аспекти формування інфраструктури зовнішньоторговельної діяльності малих суб'єктів господарювання аграрного сектора на основі аналізу фінансового стану аграрних підприємств України та факторів, що впливають на фінансові результати діяльності. Вирішення виявлених проблем сприятиме реалізації високого експортного потенціалу аграрних підприємств, подоланню проблеми недоторгованого потенціалу та інтеграції аграрних товаровиробників у світові виробничі ланцюги

Виклад основного матеріалу дослідження. Генерування грошових потоків підприємств відбувається у результаті реалізації продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках. Аграрні підприємства України характеризуються зростаючим потенціалом щодо формування суттєвих фінансових потоків від експортної діяльності. Сільськогосподарська продукція займає суттєву роль в структурі експорту України. Протягом 2015–2020 рр. частка аграрного сектора зросла з 38,31 % до 45,11 %. Протягом 2015–2020 рр. три товарні групи генерували 74,15–76,67 % експорту аграрної продукції, а саме: група 10 «Зернові культури» (6,06–9,63 млрд. дол. США), група 12 «Насіння і плоди олійних рослин» (1,48–2,56 млрд. дол. США) та група 15 «Жири та олії тваринного або рослинного походження» (3,30–5,76 млрд. дол. США). На них припадало 28,49 % загального експорту України у 2015 р., 31,99 % у 2016 р.

Варто зазначити, що протягом досліджуваного періоду експорт аграрної продукції перевищував імпорт як загалом, так і у розрізі окремих товарних груп [10].

Україна є третім за величиною світовим експортером зернових культур після США та Аргентини [11] та п'ятим після Бразилії, США, Канади та Аргентини за експортом насіння та плодів олійних культур [12]. Країна має порівняльну перевагу у виробництві зерна, завдяки високій

родючості ґрунту, низьким виробничим витратам та стратегічному розташуванню.

Відповідно до дослідження Українського інституту майбутнього, до переліку слабких сторін аграрного підприємництва в Україні належать: «відсутність довгострокової Стратегії розвитку сектора (як частини загальної Економічної стратегії країни); відсутність ефективного законодавчого регулювання» [13]. Наразі головним орієнтиром розвитку аграрного сектора є «Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року» [14], однак вона не окреслює в повній мірі перспективні напрями розвитку інфраструктури зовнішньої торгівлі аграрного підприємництва та фінансового забезпечення її формування.

Хоча Україна покращила свій рейтинг з точки зору логістичних показників, доступність та якість матеріально-речової складової інфраструктури, включаючи транспортування, складування, постачання електроенергії та зрошувальну інфраструктуру, залишаються недостатніми. Потенціал для транспортування, завантаження та перевантаження зерна повинен бути збільшений для задоволення майбутнього попиту. Незважаючи на значне збільшення приватних інвестицій у розбудову сховищ для зберігання зерна, необхідні будуть подальші інвестиції для задоволення майбутніх потреб у зберіганні, тобто для подвоєння існуючих потужностей. Окреслені заходи з формування та розширення інфраструктури вимагає відповідного фінансового та інвестиційного забезпечення. Через недосконалість та недостатню потужність інфраструктури для забезпечення зовнішньої торгівлі аграрним підприємствам на даний час притаманний значний недоторгований експортний потенціал.

За оцінками Центра міжнародної торгівлі (International Trade Centre), недоторгований експортний потенціал аграрної продукції України на

міжнародному ринку оцінюється в 13,03 млрд. дол. США, що складає 45,9 % недоторгованого експортного потенціалу України за всіма товарами [15]. Найбільший обсяг недоторгованого експортного потенціалу припадає на пшеницю (2,3 млрд. дол. США), зернові культури за виключенням пшениці та рису (1,8 млрд. дол. США), насіння і плоди олійних рослин (1,4 млрд. дол. США), жири та олії (2,6 млрд. дол. США), продукти переробки овочів (1,1 млрд. дол. США) (рис.1).

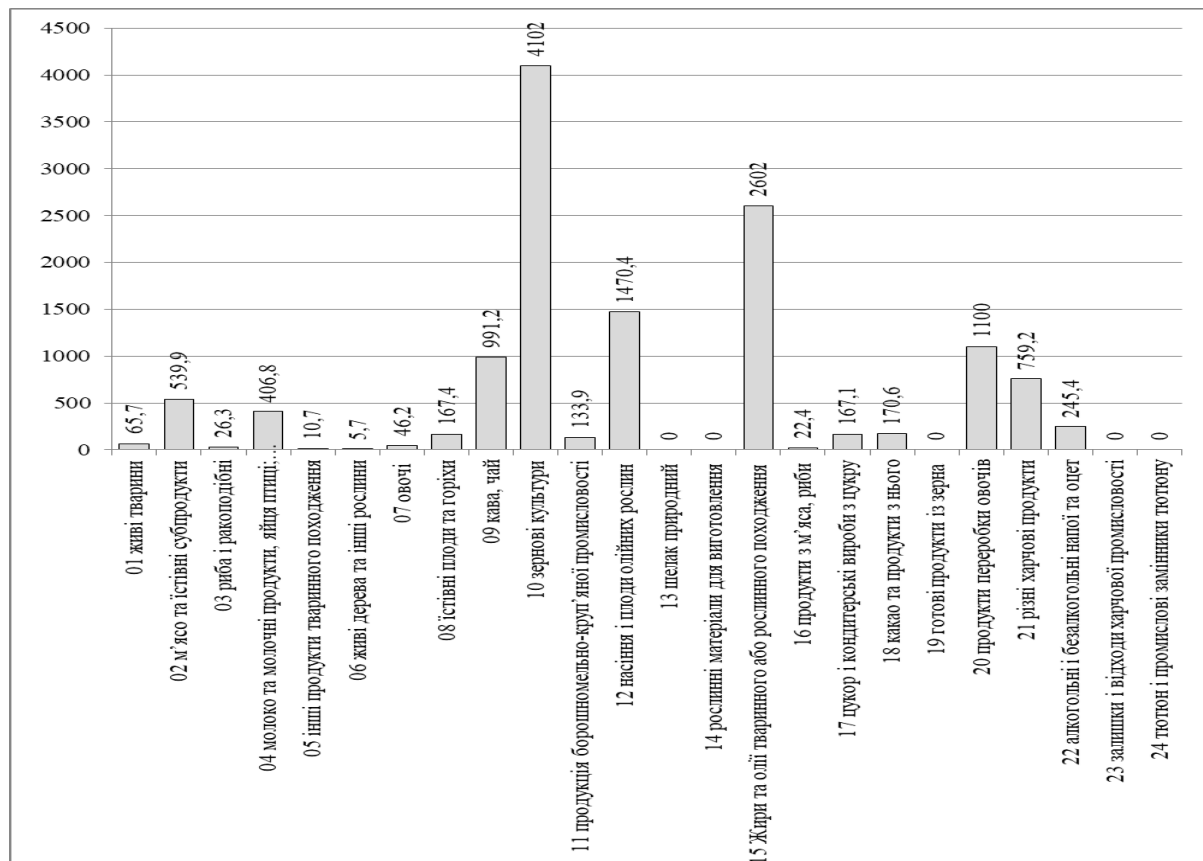

Рис. 1. Недоторгований експортний потенціал України за групами товарів аграрного сектора, млн. дол. США

Джерело: сформовано за даними International Trade Centre [15]

Найбільш перспективними ринками для України щодо реалізації пшениці є Індонезія, Туреччина, Алжир та Італія, щодо зернових культур за виключенням пшениці та рису – Єгипет, Туреччина, Іран та Румунія, щодо олії рослинного походження – Індія, Туреччина, Єгипет та Ірак, щодо продуктів переробки овочів – Туреччина, Нідерланди, Італія та Німеччина.

Для успішної реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств вкрай важливим є формування інфраструктури зовнішньоторговельної діяльності та, в першу чергу, забезпечення його фінансової складової, покликаної забезпечувати доступ до фінансових ресурсів та створення сприятливого клімату для інвестування.

Як справедливо зазначають Стефанюк О.І., Демчишин М.Я., Турченок О.В., «Серед основних чинників економічного зростання аграрного сектора виділяють кредитне забезпечення, оскільки безперервність процесу сільськогосподарського виробництва досягається за рахунок як власних, так і запозичених джерел» [16]. Обсяг кредитів, наданих аграрному сектору економіки України у 2020 році, становив 61,49 млрд. грн. (8,49 % від загального обсягу кредитування нефінансових корпорацій), з яких 43,09 млрд. грн. у національній валюті та 18,40 млрд. грн. в іноземній валюті. При цьому основне фінансування здійснювалося за рахунок коротко- та середньострокових кредитів [17].

Найбільша середньорічна частка аграрного сектора у кредитуванні депозитними корпораціями нефінансових корпорацій протягом 2015–2020 рр. припадала на такі регіони: Чернігівський (44,56 %), Хмельницький (42,47 %), Тернопільський (42,42 %), Кіровоградський (40,03 %), Вінницький (37,08%), Полтавський (36,61 %). У Луганській, Рівненській, Сумській, Херсонській, Черкаській та Чернівецькій областях на аграрний сектор припадало у середньому 23,31–27,8 % кредитів. Ще менша частка (у середньому 12,69–17,33 %) припадала на аграрний сектор у Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській та Харківській областях. У решті областей середньорічна частка аграрного сектора в загальному обсязі кредитування нефінансових корпорацій складала у середньому 3,61–9,99 % протягом 2015–2020 рр.

Обсяг прямих іноземних інвестицій в сільське господарство мав тенденцію до зменшення (з 1780,03 млн. дол. США у 2015 р. до 363,73

млн. дол. США у 2020 р.). Попри те, що середньорічний темп зростання прямих іноземних інвестицій в економіку України за останні шість років становив 101,12 %, темп зростання прямих іноземних інвестицій в сільське господарство становив 81,58 % [18]. Отже, як зазначає Патика Н., наразі в Україні відбуваються процеси, які стримують процес іноземного інвестування в аграрні підприємства [19].

Потенційні можливості щодо залучення фінансових ресурсів в діяльність аграрних підприємств України залежить від їх поточного фінансового стану, для діагностики якого проведено оцінку фінансового стану аграрного сектора України на основі агрегованих показників за аналогією з дослідженнями Тютюнник Ю. та Тютюнник С. [20], а також Лобанової Н. та Проценко В. [21] у розрізі аналізу динаміки показників фінансового стану, для яких не встановлюється нормативне значення та показників, оцінка яких здійснюється у порівнянні з нормативним значенням.

Першим з показників, для яких не встановлене нормативне значення, є коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів, який вказує на здатність підприємств до забезпечення поточних зобов'язань. Протягом 2015–2019 рр. середній рівень показника за аграрними підприємствами України був досить низьким і майже не змінювався, що свідчить про низьку здатність реалізовувати дане завдання (табл. 1). Розрахунок коефіцієнта мобільності активів свідчить про те, що аграрні підприємства України мали найвищу здатність до трансформації структури активів у 2016 р., а до 2019 р. показник зменшився в 3,66 рази.

Коефіцієнт оборотності активів свідчить про середній рівень ефективності використання активів аграрними підприємствами, адже на 1 грн. використаних активів припадало у середньому 0,51 грн. доходу від реалізації. Коефіцієнт оборотності власного капіталу, як і попередній

показник, відображає стан ділової активності підприємств і вказує на обсяг реалізованої продукції у розрахунку на 1 грн. власних залучених коштів.

Таблиця 1

Оцінка фінансового стану аграрного сектора України за показниками без нормативного значення

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів	0,10	0,09	0,09	0,09	0,10
Коефіцієнт мобільності активів	3,01	6,03	2,34	1,99	1,65
Коефіцієнт оборотності активів	0,68	0,36	0,37	0,56	0,56
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	1,67	1,25	1,12	1,15	1,11
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	0,94	0,44	0,46	0,82	0,87
Період виробничого циклу	348,93	177,93	199,53	206,49	207,71
Період одного обороту оборотних активів	383,66	819,66	778,30	440,32	415,86
Період окупності активів	2,32	12,27	17,78	13,35	10,80
Період окупності власного капіталу	0,95	3,56	5,85	6,47	5,39
Період операційного циклу	578,35	819,47	779,10	441,97	407,94
Період фінансового циклу	212,40	619,60	582,16	278,84	266,57
Коефіцієнт покриття запасів	3,89	7,84	2,85	2,23	2,02
Коефіцієнт рентабельності активів	43,07	8,15	5,62	7,49	9,26
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	105,56	28,11	17,09	15,45	18,54
Коефіцієнт стійкості економічного зростання	37,42	21,24	13,83	5,44	7,27
Коефіцієнт віддачі основних засобів	1,92	1,68	1,48	1,41	1,28
Частка довгострокових фінансових інвестицій в активах	6,03	2,77	5,46	5,11	4,88
Частка основних засобів в активах	24,95	14,22	29,89	33,48	37,78

Джерело: розраховано на основі джерел [22; 23; 24]

Як і за попереднім індикатором, тут спостерігається спадна динаміка. Коефіцієнт оборотності оборотних активів аграрних підприємств України, який є індикатором ефективності використання грошових коштів, запасів товарів, виробничих запасів, дебіторської заборгованості, мав позитивну динаміку протягом 2016–2019 рр. Це свідчить про тенденції до

удосконалення політики управління оборотними активами на підприємствах аграрного сектора.

Термін перетворення запасів у готову продукцію аграрних підприємств був найменшим у 2016 р. (178 днів), однак до 2019 р. спостерігалася тенденція до зростання (у середньому на 10 днів щороку). Для зниження показника необхідно вжити заходів для оптимізації витрат часу.

Період операційного циклу (або час трансформації запасів в гроші) аграрних підприємств має тенденцію до зменшення з 2016 р., що вказує на позитивні зміни у фінансовій діяльності підприємств. Однак термін все ще досить великий (перевищує 1 рік). Період фінансового циклу є ще одним показником, скорочення якого вказує на позитивну динаміку. В Україні він був завищеним (більше 1,5 року) у 2016–2017 рр., що було спричинено зростанням дебіторської заборгованості у 3,2 рази у 2016 році порівняно з 2015 роком.

Період одного обороту оборотних активів аграрних підприємств України був найнижчим у 2015 р., а у 2016 р. відбулося збільшення показника більш як вдвічі, що було спричинено зниженням обсягу оборотних активів в 2,56 рази. Протягом 2017–2019 рр. показник мав тенденцію до зниження, що свідчить про удосконалення фінансового менеджменту підприємств.

Розрахунки дозволяють стверджувати, що українські аграрні підприємства окупали активи за два з третиною роки у 2015 році, але до 2019 року цей показник погіршився втричі (майже 11 років для забезпечення окупності активів). Відповідно, зростав і період окупності власного капіталу з 0,95 до 5,39 року.

Коефіцієнт покриття запасів аграрних підприємств України протягом 2015–2019 рр. перевищував одиницю, що свідчить про достатність джерел фінансування для створення запасів. Найвищого рівня було досягнуто у

2016 році, після чого прослідковувалася спадна динаміка (до 2,02 у 2019 р.).

Аграрні підприємства України найбільш ефективно використовували активи для генерування прибутку у 2015 р., адже коефіцієнт рентабельності активів становив 43,07 %, однак щороку ефективність зменшувалася у середньому на 8,45 %. Така ж динаміка відповідає ефективності використання власного капіталу: якщо у 2015 р. показник становив 105,56 %, то у 2019 р. – 18,54 %. Коефіцієнт стійкості економічного зростання вказував на те, що протягом досліджуваного періоду зменшувалася роль чистого прибутку у забезпеченні економічного зростання підприємств аграрного сектора України.

Коефіцієнт віддачі основних засобів в аграрних підприємствах України протягом досліджуваного періоду мав спадну динаміку, адже середньорічний темп зростання обсягу основних засобів становив 122,37 %, а чистого доходу від реалізації продукції – 111,24 %. Відповідно, частка основних засобів в активах аграрних підприємств України зростала (з 24,95 % у 2015 р. до 37,78 % у 2019 р.). Частка довгострокових фінансових інвестицій в активах аграрних підприємств становила у середньому 4,85 %. Лише у 2016 р. показник вказував на незначну роль вкладення коштів у довгострокові фінансові інвестиції (2,77 %).

Наступним переліком індикаторів, які підлягають оцінці та аналізу, є показники фінансового стану аграрних підприємств, які мають нормативне значення (табл. 2).

Першим у переліку є коефіцієнт абсолютної ліквідності, який вказує частку поточних зобов'язань підприємства, погашення яких може здійснитися негайно. Для українських аграрних підприємств даний показник не перевищував 0,06 (при нормативному значенні 0,1–0,2), отже 4% поточних зобов'язань залишаються без забезпечення. Рівень поточної ліквідності вказує на те, що протягом досліджуваних років аграрні

підприємства мали достатній обсяг оборотних активів для забезпечення поточних зобов'язань. Однак, обсяг високоліквідних активів є недостатнім, адже коефіцієнт швидкої ліквідності не досягає нормативного значення в жодному із досліджуваних років.

Таблиця 2

Оцінка фінансового стану аграрного сектора України за показниками з нормативним значенням

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,05	0,02	0,05	0,05	0,06
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними засобами запасів	0,91	0,94	0,81	0,60	0,49
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	0,20	0,11	0,26	0,23	0,21
Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	0,60	0,76	0,52	0,51	0,49
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,63	0,58	0,51	0,49	0,43
Маржа операційного прибутку	28,11	22,63	15,32	13,52	16,78
Маржа чистого прибутку	63,17	22,51	15,21	13,43	16,63
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	1,57	0,56	0,62	1,53	1,80
Коефіцієнт оборотності запасів	1,03	2,02	1,80	1,74	1,73
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	0,98	1,80	1,83	2,21	2,55
Період одного обороту запасів	348,93	177,93	199,53	206,49	207,71
Період погашення дебіторської заборгованості	229,42	641,54	579,57	235,47	200,23
Період погашення кредиторської заборгованості	365,95	199,87	196,94	163,13	141,37
Коефіцієнт поточної ліквідності	1,50	1,19	1,54	1,56	1,55
Коефіцієнт реінвестування	44,44	86,58	87,62	37,00	40,75
Співвідношення короткострокової дебіторської та кредиторської заборгованості	0,40	0,16	0,51	0,54	0,61
Коефіцієнт швидкої ліквідності	1,17	1,05	1,05	0,95	0,89
Коефіцієнт фінансової автономії	0,40	0,24	0,48	0,49	0,51
Коефіцієнт фінансової стабільності	0,67	0,32	0,92	0,96	1,03
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,50	0,28	0,54	0,57	0,60

Джерело: розраховано на основі джерел [22; 23; 24]

Протягом 2015–2018 рр. аграрні підприємства мали достатній рівень довгострокових коштів для забезпечення безперебійної діяльності, адже коефіцієнт забезпечення власними оборотними засобами запасів перевищував нормативне значення (0,5). Однак зростання обсягу необоротних активів та запасів у 2019 р. не було компенсоване достатнім збільшенням власного капіталу, тобто норма не була виконана. Попри це, підприємства мали достатній обсяг власних оборотних коштів для фінансування оборотного капіталу (коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами перевищував 0,1). Коефіцієнт концентрації позикового капіталу за виключенням 2016 року був в межах норми.

Перевищення норми у 2016 р. свідчить про суттєву ризиковість фінансової діяльності, адже обсяг позикового капіталу становив 75,97 % активів підприємств. Однак розрахунки дозволяють стверджувати, що маневреність власного капіталу аграрних підприємств була високою.

За рівнем маржі операційного та чистого прибутку протягом 2015–2019 рр. аграрні підприємства України суттєво перевищували типове нормативне значення для аграрної сфери. Саме за маржею чистого прибутку спостерігалось перевищення в десятки разів. Однак, обидва показники мали спадну динаміку.

Нормативне значення коефіцієнта оборотності дебіторської заборгованості в аграрній сфері становить 4,8, однак підприємствами України не було досягнуто даного рівня у жодному із досліджуваних років. Це свідчить про систематичну проблему неефективного управління заборгованістю клієнтів та інших дебіторів. Щодо коефіцієнта оборотності кредиторської заборгованості також відзначалося недосягнення нормативного значення, однак наявна позитивна динаміка вказує на налагодження платіжної дисципліни. Загалом для аграрних підприємств України характерне суттєве перевищення дебіторської заборгованості над кредиторською, що свідчить про неефективну політику комерційного

кредитування.

Коефіцієнт оборотності запасів вказує на недоліки в управлінні запасами аграрними підприємствами України, адже протягом 2015–2019 рр. не було досягнуто нормативного рівня (3–6). Крім того, період одного обороту запасів суттєво перевищує максимальне нормативне значення (коливається в межах від 178 до 349 днів).

Період погашення дебіторської та кредиторської заборгованості суттєво перевищує норму в 75 днів, однак за обома показниками наявна спадна динаміка: з 2017 р. щодо періоду погашення дебіторської заборгованості та з 2016 р. щодо періоду погашення кредиторської заборгованості.

Коефіцієнт реінвестування аграрних підприємств України є досить низьким (тільки у 2016–2017 рр. перевищував 86 %). Це свідчить про те, що більша частина отриманого прибутку розподіляється на дивіденди, а не на розвиток аграрних підприємств.

Відповідно до показників фінансової автономії та фінансової стабільності аграрні підприємства України не досягали нормативного рівня протягом 2015–2018 рр., що було результатом недостатнього обсягу власного капіталу. Однак, у 2019 р. рівень показників вказував про автономність і стабільність, адже відбулося зростання агрегованого показника власного капіталу. Попри це, фінансова діяльність на аграрних підприємствах України не дозволила досягти необхідного рівня власних та позикових ресурсів для забезпечення фінансової стійкості. Однак, максимальне наближення до норми відзначалося у 2019 р. (0,6).

Зазначене дозволяє стверджувати, що при загальній тенденції до збільшення виручки від реалізації сільськогосподарської продукції України собівартість зростала значно вищими темпами, що позначилося спадною динамікою фінансових результатів від операційної діяльності та чистих фінансових результатів підприємств. Крім того, відзначалися нижчі

темпи зростання оборотних активів у порівнянні з поточними зобов'язаннями, а також нижчі темпи зростання дебіторської заборгованості у порівнянні з кредиторською заборгованістю. Все це спричинило збільшення відхилень від норми основних показників фінансового стану аграрних підприємств України.

Подолання наявних деструктивних тенденцій потребує пошуку зовнішніх ринків з вищими цінами на сільськогосподарську продукцію. Наразі для зернових культур, насіння олійних культур, олії рослинного походження та продуктів переробки овочів є ринки з найвищим недоторгованим експортним потенціалом, а саме: Алжир, Єгипет, Індія, Індонезія, Ірак, Іран, Італія, Нідерланди, Німеччина, Румунія і Туреччина.

На ефективність зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств здійснюють вплив дві групи інституційних факторів формування фінансової складової інфраструктури зовнішньої торгівлі: внутрішнього та зовнішнього(міжнародного) середовища.

Щодо факторів міжнародного середовища варто зазначити, що після вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ) тарифи значно знизились на всі товари. Укладення кількох регіональних та двосторонніх торгових угод, включаючи Глибоку та всеосяжну угоду про вільну торгівлю (DCFTA) з ЄС, ще більше знизило тарифи для конкретних партнерів. Однак нетарифні заходи, включаючи квоти, ліцензії та медичні та митні бар'єри, залишаються поширеними для сільськогосподарських товарів, особливо експорту зерна. Отже, потрібні подальші зусилля для усунення решти регулятивних та адміністративних бар'єрів у торгівлі.

Важливим позитивним фактором у формуванні фінансових ресурсів аграрних підприємств є також експортні ціни на продукцію тих суб'єктів господарювання, які здійснюють експортну діяльність. На основі даних щодо обсягів експортованих видів продукції сільськогосподарських культур, а також їх вартості були визначені середньорічні експортні ціни

(табл. 3), динаміка яких у 2021 р. виявилася позитивною, як за базисними, (2021 р. у порівнянні з 2019 р.), так і за ланцюговими показниками (2021 р. у порівнянні з 2020 роком).

Таблиця 3

**Динаміка експортних цін на продукцію аграрних підприємств
України, тис. дол. США**

Види продукції	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. у % до	
				2019 р.	2020 р.
Зернові та зернобобові	16,99	18,35	23,57	138,7	128,4
Соняшник	42,03	34,68	45,17	107,5	130,2
Овочі	28,34	31,64	44,03	155,4	139,2
Плоди та ягоди	133,21	152,53	227,15	170,5	148,9

Джерело: розраховано за даними джерела [25]

На національному рівні ключовим фактором, який безпосередньо впливає на діяльність аграрних підприємств, а відтак, і їх фінансовий стан, є ринок землі. Протягом 2015–2020 рр. більшість прав власності на земельні ділянки були офіційно зареєстровані шляхом надання державних актів права власності на землю, а земельний кадастр знаходився в стадії розробки.

Однак мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення перешкоджав здійсненню права власності. Попри те, що він був спрямований на захист дрібних землевласників, основні переваги отримували великі виробники. Це зменшувало вартість землі, ускладнювало оцінку землі, збільшувало трансакційні витрати та обмежувало доступ до фінансування, оскільки земля не могла використовуватися як застава. Це перешкоджало інвестиціям в інфраструктуру, особливо зрошувальну, та зменшувало стимули для збереження родючості ґрунтів.

31 березня 2020 року парламент України прийняв новий Закон «Про ринок землі» № 2178-10, який відкриває український ринок сільськогосподарських земель. Україна має найбільший обсяг

сільськогосподарських угідь в Європі, але її сільськогосподарські угіддя в основному орендуються виробниками. Відповідно до нового закону продаж землі сільськогосподарського призначення може здійснюватися громадянам України та юридичним особам, власниками яких є виключно громадяни України. Це дозволить активізувати внутрішнє фінансування аграрного бізнесу в Україні, а отже і сприятиме зростанню експортного потенціалу аграрних підприємств та формуванню їх інвестиційної та кредитної діяльності.

Незважаючи на те, що інвесторів приваблює величезний сільськогосподарський потенціал країни, вони продовжують стикатися з низкою значних перешкод для інвестицій, крім поточної політичної напруженості та економічного спаду. Швидкозмінливе політичне середовище призводить до короткострокової та нестабільної політики та непередбачуваних регуляторних змін, що ілюструється частими змінами політики щодо звільнення від сплати податку на додану вартість на експорт зерна. Численні вимоги до ліцензій та дозволів, обтяжливі перевірки часто називаються основними перешкодами для всіх інвесторів. Державне втручання через періодичний контроль цін на продовольство та обмеження експорту стримує інвестиції у виробництво зерна. Інвестиційні стимули часто надаються без чітких цілей, залежно від наявного бюджету. Це створює невизначеність для інвесторів, тим самим заважаючи довгостроковим інвестиціям.

Особливу роль у формуванні фінансової складової інфраструктури зовнішньої торгівлі аграрних підприємств відіграють бюджетні кошти. Протягом 2015–2020 рр. обсяг бюджетного фінансування сільського господарства збільшився в 2,5 рази. При цьому основна частка фінансування припадала на Державний бюджет України (від 74,4% до 97,5%). Середньорічний темп зростання обсягу фінансування з ДБУ

протягом досліджуваного періоду становив 136,8%, а з місцевих бюджетів – 92,9% (табл. 4).

Таблиця 4

**Видатки бюджетної системи України на сільське господарство
протягом 2015–2020 рр., млн. грн.**

Рік	Видатки Державного бюджету України	Видатки місцевих бюджетів	Видатки Зведеного бюджету
2015	4143,79	1317,75	5461,54
2016	4075,40	1404,50	5479,91
2017	10523,64	1868,80	12392,43
2018	13054,39	333,83	13388,22
2019	13020,18	416,61	13436,79
2020	13496,97	342,02	13838,99

Джерело: зведено за даними [26]

Важливими напрямками фінансування, на які збільшується обсяг бюджетного фінансування є «дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку АПК, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації; підвищення кваліфікації фахівців АПК; організація і регулювання діяльності установ у системі АПК та забезпечення діяльності Аграрного фонду» [27].

Проблема обмеженості джерел фінансування для аграрних підприємств України полягає, передусім, у тому, що інноваційні інструменти доступні великим підприємствам, кількість яких складає лише 0,1 %. При цьому основу аграрного сектора економіки складають суб'єкти мікропідприємництва (89,6 %), а отже розвиток найбільшої частки аграрних підприємств стримується через недоступність значної кількості зовнішніх джерел фінансування [28]. Подолання даної проблеми можливе за умови кооперації задля досягнення необхідного фінансування.

Надзвичайно важливою для національної економіки є роль держави у забезпеченні фінансової підтримки в торгівлі сільськогосподарською продукцією. За наявності слаборозвинених фінансових та грошових ринків

доступ до фінансування є обмеженим. Для держави вбачається доцільним здійснювати пряме надання торгового фінансування або кредитних гарантій. Державна підтримка може здійснюватися через формування та удосконалення фінансової складової інфраструктури зовнішньої торгівлі шляхом забезпечення доступності кредитів, пропонуючи або підтримуючи схеми рефінансування центрального банку; створення спеціалізованих інститутів фінансування, таких як експортно-імпортні банки або факторингові палати, агентства зі страхування експортних кредитів, допомога організацій, що сприяють торгівлі; та шляхом забезпечення співпраці з корпораціями з розвитку підприємств або державними торговими підприємствами.

Висновки. За результатами оцінки фінансового стану аграрних підприємств України було виявлено ряд закономірностей та проблемних фінансових аспектів, що стримують розвиток інфраструктури зовнішньої торгівлі малих підприємств аграрного сектора.

Зовнішніми факторами, які стримують розвиток фінансової діяльності аграрних підприємств в Україні є недостатня розвиненість інфраструктури транспортування та зберігання зерна, що призводить до недоотримання фінансових результатів реалізації продукції, та обмеженість доступних джерел для фінансування діяльності мікро- та малого та підприємництва.

На основі проведеного дослідження експортного потенціалу України за групами товарів аграрного сектора було встановлено, що найбільший недоторгований експортний потенціал припадає на пшеницю, інші зернові культури (за виключенням пшениці та рису), насіння олійних рослин, олії рослинного походження та продукти переробки овочів.

У результаті аналізу агрегованих індикаторів діяльності аграрних підприємств України було визначено, що за переважною кількістю показників фінансового стану відзначалася тенденція до негативного

збільшення відхилення від норми, що спричинено перевищенням темпів зростання кредиторської над дебіторською заборгованістю, поточних зобов'язань над оборотними активами, собівартості над чистим доходом від реалізації продукції, а отже і спадною динамікою фінансових результатів від операційної діяльності та чистого прибутку.

Подолання проблеми доступу малих та мікропідприємств аграрного сектора до зовнішніх джерел фінансування та інноваційних фінансових інструментів пропонується вирішувати на основі кооперації як форми організації діяльності в аграрному менеджменті.

Для подолання деструктивних тенденцій формування фінансового потенціалу аграрних підприємств України для розвитку зовнішньоторговельної інфраструктури доцільно зосередитися на експорті сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках з найбільшим недоторгованим експортним потенціалом.

Формування та удосконалення інфраструктури зовнішньоторговельної діяльності та, в першу чергу, забезпечення його фінансової складової, покликаної забезпечувати доступ до фінансових ресурсів та створення сприятливого клімату для інвестування, сприятиме успішній реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств.

Подальші дослідження будуть спрямовані на обґрунтування стратегії фінансового менеджменту аграрних підприємств - малих суб'єктів господарювання на засадах кооперації та використання інноваційних фінансових інструментів, що визначатимуть фінансову складову інфраструктури зовнішньої торгівлі підприємств аграрного сектора.

Література

1. Зовнішня торгівля України 2020. Статистичний збірник. За редакцією В. Кругляк. Державна служба статистики України. Київ, 2021. URL: <https://bit.ly/3Dz8yVj> (Дата звернення 21.09.2021)

2. Круп'як І.Й. Вектори зовнішньої торгівлі держави в умовах сучасних економічних перетворень. Електронне наукове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». 2017. Випуск 20. С. 158-162. URL: <https://bit.ly/3ozfqOm> (Дата звернення 21.09.2021)
3. Далик В. П. Дуляба Н. І. Зовнішня торгівля України: реалії та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Випуск 7, частина 1. С. 110-113. URL: <https://bit.ly/3lPGnvc> (Дата звернення 25.08.2021)
4. Шепель Т. В. Сучасні реалії та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України. Бізнес Інформ. 2021. №1. С. 49–58. URL: <https://bit.ly/3y5XbD6> (Дата звернення 21.09.2021)
5. Грановська В. Г. Експортний потенціал аграрних підприємств України як індикатора їх конкурентоспроможності. *Агросвіт*. 2018. № 6. С. 32–39.
6. Тульчинська С. О., Кириченко С. О., Дубенець В. П. Напрями активізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 6. С. 28–31.
7. Пильнова В. П., Капелюшна Т. В., Пісковець О. В. Організація експорту товарів суб'єктами малого та середнього бізнесу. *Агросвіт*. 2020. № 24. С. 29–36. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.24.29
8. Channappa Santhosh Export Entrepreneurship and SMEs: Determinants and Performance. *The International Trade Journal*. 2021. DOI: 10.1080/08853908.2021.1963888
9. Aya Elewa, Chahir Zaki Multi-product Firms and Export Skewness: Does Firm Size Matter? *The International Trade Journal*. 2021. DOI: 10.1080/08853908.2021.1963889
10. ДССУ. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. URL: <https://bit.ly/3DAKZM0> (Дата звернення 21.09.2021)
11. Кноема URL: <https://bit.ly/3074HkG> (Дата звернення 15.05.2021)

12. Knoema oilseeds exports by country. URL: <https://bit.ly/3dASSpY> (Дата звернення 15.09.2021)
13. Український інститут майбутнього. URL: <https://bit.ly/3dxHFXd> (Дата звернення 15.09.2021)
14. Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. URL: <https://bit.ly/30dpBPi> (Дата звернення 20.08.2021)
15. International Trade Centre. Export potential map: spot export opportunities for trade development. URL: <https://bit.ly/3EPawCg> (Дата звернення 20.08.2021)
16. Стефанюк О.І., Демчишин М.Я., Турченок О.В. Кредитування сільського господарства України: аналіз динаміки. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series Economical Sciences*. 2016. № 18.2. С. 155-161.
17. НБУ. Грошово-кредитна статистика. URL: <https://bit.ly/3pHmoQy> (Дата звернення 20.08.2021)
18. НБУ. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції". URL: <https://bit.ly/31L0mnz> (Дата звернення 20.08.2021)
19. Патика Н. І. Іноземні інвестиції в сільському господарстві України: сучасний стан та вплив на його розвиток. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 5. С. 26-31.
20. Тютюнник С. В. Механізми факторного аналізу показників фінансового стану галузей економіки / Ю. М. Тютюнник, С. В. Тютюнник. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 5(179). С. 421-429. <https://bit.ly/31xX3Rj> (Дата звернення 20.08.2021)
21. Лобанова Н. В., Проценко В. Я. Оцінка фінансового стану галузі. Наукові праці НДФІ. 2005. № 4. С. 150-155.

22. ДССУ. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Дата звернення 12.06.2021)
23. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання». 2019. URL: <https://bit.ly/3уан1WU> (Дата звернення 12.06.2021)
24. Державна служба статистики України. Основні засоби України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Дата звернення 12.06.2021)
25. Державна Митна Служба України. Статистичний експорт та імпорт товарів. URL: <https://bit.ly/3dAXU61> (Дата звернення 21.09.2021)
26. Державна казначейська служба України. Звітність. Підрозділ II.2 «Видатки за функціональною класифікацією видатків та кредитування бюджету» розділу II «Видатки». URL: <https://bit.ly/3EPb7nu> (Дата звернення 21.09.2021)
27. Захожай К. В., Кравченко І.Й. Бюджетне фінансування сільського господарства в Україні. Агросвіт. 2019. № 22. С. 84-91.
28. ДССУ. Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності (2010-2019). URL: <https://bit.ly/3DAKZM0> (Дата звернення 20.08.2021)

References

1. Zovnishnja torghivlja Ukrainy 2020. Statystychnyj zbirnyk. Za redakcijeju V. Krughljak. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyjiv 2021. URL: <https://bit.ly/3Dz8yVj> (Accessed 21.09.2021)
2. Krup'jak I.J. Vektory zovnishnjoji torghivli derzhavy v umovakh suchasnykh ekonomichnykh peretvorenj. Elektronne naukove vydannja «Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky». 2017. Vypusk 20. S. 158-162. URL: <https://bit.ly/3ozfqOm> (Accessed 21.09.2021)
3. Dalyk V. P. Duljaba N. I. Zovnishnja torghivlja Ukrainy: realiji ta perspektyvy rozvytku. Naukovyj visnyk Uzhghorodskojkogho

- nacionaljnogho universytetu. 2016. Vypusk 7, chastyna 1. S. 110-113
<https://bit.ly/3IPGnvc> (Accessed 25.08.2021)
4. Shepelj T. V. Suchasni realiji ta perspektyvy rozvytku zovnishnjoji torghivli Ukrainy. *Biznes Inform.* 2021. № 1. S. 49–58. URL: <https://bit.ly/3y5XbD6> (Accessed 21.09.2021)
 5. Ghranovs'jka V. Gh. Ekspornyj potencial aghrarnykh pidpryjemstv Ukrainy jak indykatora jikh konkurentospromozhnosti. *Aghrosvit.* 2018. № 6. S. 32–39.
 6. Tuljchyns'jka S. O., Kyrychenko S. O., Dubenecj V. P. Naprjamy aktyvizaciji zovnishnjoekonomichnoji dijalnosti vitchyznjanykh pidpryjemstv. *Aghrosvit.* 2018. № 6. S. 28–31.
 7. Pyljnova V. P., Kapeljushna T. V., Piskovecj O. V. Orghanizacija eksportu tovariv sub'jektamy malogho ta serednjogho biznesu. *Aghrosvit.* 2020. № 24. S. 29–36. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.24.29
 8. Channappa Santhosh Export Entrepreneurship and SMEs: Determinants and Performance. *The International Trade Journal.* 2021. DOI: 10.1080/08853908.2021.1963888
 9. Aya Elewa, Chahir Zaki Multi-product Firms and Export Skewness: Does Firm Size Matter? *The International Trade Journal.* 2021. DOI: 10.1080/08853908.2021.1963889
 10. DSSU. Tovarna struktura zovnishnjoji torghivli Ukrainy. URL: <https://bit.ly/3DAKZM0> (Accessed 21.09.2021)
 11. Knoema Trade-Export-Value/Cereals-exports URL: <https://bit.ly/3074HkG> (Accessed 15.05.2021)
 12. Knoema Oilseeds exports by country. URL: <https://bit.ly/3dASSpY> (Accessed 15.09.2021)
 13. Ukrainys'kyj instytut majbutnjogho. URL: <https://bit.ly/3dxHFxd> (Accessed 15.09.2021)

14. Strateghija rozvytku eksportu produkciji siljsjkogho ghospodarstva, kharchovoji ta pererobnoji promyslovosti Ukrainy na period do 2026 roku. URL: <https://bit.ly/30dpBPi> (Accessed 20.08.2021)
15. International Trade Centre. Export potential map: spot export opportunities for trade development. URL: <https://bit.ly/3EPawCg> (Accessed 20.08.2021)
16. Stefanjuk O.I., Demchyshyn M.Ja., Turchenjak O.V. Kredytuvannja siljsjkogho ghospodarstva Ukrainy: analiz dynamiky. Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series Economical Sciences. 2016. № 18.2. S. 155-161.
17. NBU. Ghroshovo-kredytna statystyka. URL: <https://bit.ly/3pHmoQy> (Accessed 20.08.2021)
18. NBU. Statystyka zovnishnjogho sektoru Ukrainy za metodologhijeju 6-gho vydannja "Kerivnyctva z platizhnogho balansu ta mizhnarodnoji investycijnoji pozycji". URL: <https://bit.ly/31L0mnz> (Accessed 20.08.2021)
19. Patyka, N. I. Inozemni investyciji v siljsjkomu ghospodarstvi Ukrainy: suchasnyj stan ta vplyv na jogho rozvytok. Investyciji: praktyka ta dosvid. 2018. № 5. S. 26-31.
20. Tjutjunnyk S. V. Mekhanizmy faktornogho analizu pokaznykiv finansovogho stanu ghaluzej ekonomiky / Ju. M. Tjutjunnyk, S. V. Tjutjunnyk. Aktualjni problemy ekonomiky. 2016. № 5(179). S. 421-429. URL: <https://bit.ly/31xX3Rj> (Accessed 20.08.2021)
21. Lobanova N. V., Procenko V. Ja. Ocinka finansovogho stanu ghaluzi. Naukovi praci NDFI. 2005. № 4. S. 150-155.
22. DSSU. Formuvannja chystogho prybutku (zbytku) pidpryjemstv za vydamy ekonomichnoji dijalnosti. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 12.06.2021)

23. Statystychnyj zbirnyk «Dijalnistj sub'jektiv ghospodarjuvannja». 2019.
URL: <https://bit.ly/3yan1WU> (Accessed 12.06.2021)
24. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Osnovni zasoby Ukrainy. URL:
<http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 12.06.2021)
25. Derzhavna Mytna Sluzhba Ukrainy. Statystychnyj eksport ta import tovariv. URL: <https://bit.ly/3dAXU61> (Accessed 21.09.2021)
26. Derzhavna kaznachejsjka sluzhba Ukrainy. Zvitnistj. Pidrozdil II.2 «Vydatky za funkcionaljnoju klasyfikacijeju vydatkiv ta kredytuvannja bjudzhetu» rozdil II «Vydatky». URL: <https://bit.ly/3EPb7nu> (Accessed 21.09.2021)
27. Zakhohaj K. V., Kravchenko I.J. Bjudzhetne finansuvannja sil'sjckogho ghospodarstva v Ukraini. Aghrosvit. 2019. № 22. S. 84-91.
28. DSSU. Kiljkistj sub'jektiv velykogho, serednjogho, malogho ta mikropidpryjemnytva za vydamy ekonomichnoji dijalnosti (2010-2019). URL: <https://bit.ly/3DAKZM0> (Accessed 20.08.2021)